

Knjiga *Jesen Prigorja. Stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete 1918. – 1941.* zagrebačkoga povjesničara Domagoja Novosela prvo je multidisciplinarno znanstveno obrađeno djelo koje obuhvaća analizu strukture i svakodnevice stanovništva s prostora nekadašnje Upravne općine Gračani – Remete. Autor je na temelju arhivskih izvora i literature detaljno istražio sve demografske, kulturološke, ekonomske, političke i socijalne procese koji su primjetni od 1918. do 1941. godine. Knjiga obiluje brojnim fotografijama ljudi, običaja i prostora Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju, što joj uz kazalo imena dodatno povećava vrijednost. Zbog svojega izvanrednoga znanstvenog aparata zaslužuje pozornost povjesničara, sociologa, demografa te svih ostalih koje zanima prošlost Zagrebačkoga prigorja.

Dominik Igrec

Tomislav Jonjić, *Antun Gustav Matoš: pod Starčevićim barjakom* (Zagreb: AGM, 2019), 887 str.

Nova knjiga Tomislava Jonjića bavi se Antunom Gustavom Matošem. Ta je biografska tema u znanstvenom smislu i dalje vrlo relevantna zbog velikoga i kompleksnoga Matoševa opusa, koji se drži jednim od najvažnijih hrvatskih književnika modernističkih nagnuća s prijelaza iz XIX. u XX. stoljeće i neprijepornom poveznicom s trendovima europske kulture, pa ne čudi odluka mnogih povjesničara da to vrijeme nazovu „Matoševo doba”. Ovom je voluminoznom monografijom Matoš, na temelju brižnoga proučavanja brojnih izvora i kritičkoga propitivanja literature, prvi put cjelovitije obrađen kroz raščlambu njegove političke dimenzije jer se autor nije bavio samo Matoševim životopisom s naglaskom na literarno djelovanje nego i sagledavanjem njegovih misli o političkim pitanjima povezanih sa širim kretanjima u Hrvatskoj u vrijeme kasne Austro-Ugarske Monarhije, koja su se reflektirala na više razina u društvenom, kulturnom i gospodarskom životu. Na taj način ova knjiga nadilazi tipične životopise narativnoga tipa jer nudi mnogo više, objašnjavajući Matoša u okolnostima razvijanja modernoga društva, razgranatoga političko-stranačkoga krajolika i unutarnje krize Dvojne Monarhije koju će dokončati Prvi svjetski rat i novi poredak s pojavom rojalističke Jugoslavije. Ovo djelo na tom tragu izbjegava teoretiziranja, pa kao takvo može privući i širu pozornost od dosadašnjih radova koji su naglasak stavljali na književnu i kulturološku teoriju, dok su političke teme iz Matoševa djelovanja ostale rubno obrađene ili su

u znatnoj mjeri svjesno zanemarivane da ne bi otvarale niz osjetljivih pitanja. Ne treba ni spominjati da svi oni koji poznaju Jonjićev stil pisanja neće ostati lišeni njegove akribičnosti i polemičnosti. Ustvari, čitatelj će zaključiti da se u autorovoj borbenosti očituje Matošev *discipulus*.

Djelo je dosljedno napisano u skladu s pravilima metodologije povijesne znanosti. Sastavljeno je od trinaest poglavlja, iscrpnoga popisa literature i vrijednih priloga koji bacaju više svjetla na selektivno probrane teme poput Matoševa odnosa prema kršćanstvu, utjecajima tada izrazito zastupljenih antisemitskih i darvinističkih misli te svjetonazorskih određivanja. Prilozi knjige izdvojeni su kao posebna raščlamba izdvojenih tema koje su važne za bolje razumijevanje Matoševih svjetonazora i njihovo širenje među brojnim sljedbenicima, osobito pripadnicima mlađih pokoljenja. Takva struktura omogućila je autoru da prikaže sve one probleme koji su vezani uz političku pozadinu Matoševe ličnosti. U uvodnom dijelu knjige kritički se na sveobuhvatan način obrađuju dosadašnji rezultati historiografije i publicistike – oslonac je na kritičkom izdanju *Sabranih djela* Antuna Gustava Matoša u dvadeset svezaka, proučen je golem uzorak različitih opažanja u intelektualnoj javnosti, a niz evaluacije zaključuje *Leksikon Antuna Gustava Matoša* u izdanju Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža” – a istraživanje o Matošu i njegovim političkim stajalištima sustavno je obrađeno i predstavljeno u osnovnom dijelu teksta. Sadržaj se izlaže kronološkim redom, prateći genealogiju obitelji, kao i razvoj glavnoga aktera ovoga istraživanja od rođenja u Tovarniku do smrti u najvećim mukama. Poglavlja su pravilno i ujednačeno koncipirana te pomažu čitatelju da kontinuirano prati razvoj događaja vezanih uz Matošev život. Tekst često prate opširne bilješke koje čitatelja upućuju na korištene izvore i dopunsku literaturu, čime omogućuju i dodatnu provjeru autorovih ocjena. Jonjić je u svojem pristupu interpretirao ključne povijesne pojave i zbivanja istraženoga razdoblja, povezujući ih s posebnostima Matoševa djelovanja. Pritom je pokazao zavidnu širinu znanja, obraćajući pozornost na one pojave s međunarodne scene koje su utjecale na kretanja u hrvatskim zemljama bilo da je riječ o Matoševim boemskim stečevinama iz Pariza i Ženeve, bilo o drugim, ključnim doktrinama toga vremena koje su se neizbježno reflektirale i na domaću scenu.

Rasprave koje se odnose na proturječnu stranu njegova životopisa, napose u dijelu koji se tiče ideoloških i svjetonazorskih sukoba u vremenima brojnih duhovnih prijepora, još su uvijek u određenoj mjeri otvorene, tako da će taj predmet istraživanja zasigurno biti od interesa za povjesničare i sve one koje zanima geneza brojnih tema koje su i dalje prisutne, osobito kad je riječ o sagledavanju Matoševa stajališta prema ključnim problemima i kontroverzama njegova doba: nacionalnom pitanju, hrvatsko-srpskim odnosima, jugoslovenstvu, odnosu između države i Crkve, europskoj svijesti, tradiciji, smjeni

generacija, kulturnim politikama, socijalnim promjenama i mnogim drugim temama. Budući da je riječ o predmetima istraživanja o kojima se neprestano raspravlja u intelektualnim krugovima, ali i u široj javnosti, doista je bilo korisno objaviti ovako sustavno napisan tekst koji se s jedne strane spomenutim temama bavi u skladu s pravilima stručnoga proučavanja povijesti, a s druge ne izbjegava istaknuti autorova stajališta o svima njima, iz čega možemo zaključiti da i on želi biti javno angažirani građanin.

Knjiga *Antun Gustav Matoš: pod Starčevićem barjakom* popunjava praznine koje su vidljive u različitim dosad objavljenim naslovima. Autor je na osnovi golemoga znanja, stečenog pomnim čitanjem izvora i literature, ispravio brojne pogrešne podatke o Matošu i iznio zasad najpotpuniji prikaz njegova djelovanja na političkom području, dobrim dijelom na tragu zasada pravaštva u duhu starčevićanske narodno slobodarske ideologije. Upravo je taj aspekt pravaške ideje do sada bio nedovoljno istražen. Jonjić je tako propitao kako je došlo do Matoševa prihvatanja pravaške ideologije u okolnostima premoćnoga utjecaja drugih ideologija – osobito „narodnjaštva” i hrvatskoga jugoslavenstva biskupa Strossmayera i njegove skupine oko dnevnika *Obzor* – u sferi službene kulture, što inače nije spriječilo ni brojne književnike prije njega, poput Ante Kovačića, Augusta Harambašića, Eugena Kumičića i drugih, da se ipak povežu s pravaškom strankom i u njezinim redovima istaknu domoljubne zahtjeve i traže jedinstvo svoje nacionalne zajednice. Čini se da je Matoš slijedio i riječi Eugena Kvaternika, isto tako zaljubljenika u francusku kulturu i još većega tragičara, koji je govorio: „Pokušajmo jednom biti sami svoji.” Tu treba dodati i preuzimanje standardnoga steklišta kao oznake za radikalno borbenu i nezavisno stajalište čiji se zastupnik ne miri s podređenim položajem, držeći svojom moralnom i djelatnom obvezom okupljati ljude oko ideje nacionalne samostalnosti. Nadalje, Jonjić je nastojao pomno istražiti Matoševa balkanska iskustva, koja su pravašima do tada bila uglavnom strana, poput dvaju dugotrajnijih boravaka u Beogradu i prisne suradnje s dijelom srbijanske inteligencije. Zanimljivo je čitati kako je Matošu uspjelo živjeti u glavnom gradu Kraljevine Srbije i zadržati osobine stekliša, za razliku od nemaloga broja pravaša kojima su dodiri s Beogradom i kalemegdanske perspektive najčešće značili prelazak u redove jugoslavenskih nacionalista. Obradena je i suradnja sa sarajevskim listom *Nada*, koja je pridonijela Matoševoj literarnoj afirmaciji, nudeći istodobno i ponešto uravnoteženiji odnos prema nositeljima tadašnjih vlasti u Bosni i Hercegovini, koje su znale otvoriti prostor hrvatskim intelektualcima za objavljivanje i time im omogućile da izgrađuju svoju nacionalnu svijest na tom području. Svi ti primjeri pokazuju da je Matoš izražavao potporu kulturnoj suradnji južnoslavenskih naroda dosljedno ostajući privržen hrvatskoj državnoj misli, odbacujući učestale nasrtaje na domovinu i prezirući

one prevrtljivce koji su se sramili vlastitih korijena i pristajali na razbijanje ionako upravno nesjedinjene Hrvatske.

Vrlo su temeljito prikazana glavna načela Matoševih nastupa u javnosti koja su, prema Jonjiću, nesumnjivo zasnovana na promicanju hrvatskoga nacionalizma prosvijećeno-liberalnoga tipa koji nas može dostojno reprezentirati pred Europom, na otporu prema tada glavnoj vladajućoj struji u domaćoj politici koja je slijedila odrednice austrougarskoga dualizma („protunagodbenaštvo”) i odbijanju utjecaja svećenstva u političkom životu („protuklerikalizam”), što ga ipak nije usmjerilo na prihvaćanje poganstva ili bezboštva. Kad je riječ o nacionalizmu, autor tumači da je u Matoševu slučaju riječ o „instrumentu obrane hrvatskoga nacionalnog identiteta i poluga za stvaranje neovisne države kao okvira bez kojega nema slobode i prosperiteta hrvatskoga naroda”. Pritom nije podlegnuo tipičnoj mani pri pisanju biografija: pristranosti prema osobi čiji se životni put opisuje i selektivnom odabiru tema o kojima se piše. Stoga nije ponudio pojednostavnjeni opis, nego je istaknuo sve one situacije koje su ukazivale na tešku uklopivost pojedinaca neovisnoga duha u određeni ideološko-stranački kalup, ali i na egzistencijalne izazove koji su ih povremeno vodili prema kompromisima. S druge strane autor ukazuje na niz razloga koji su bili presudni za Matoševo političko određenje. Na taj način postaje razumljivija Matoševa odluka da svoje političke orijentacije veže uz pravaštvo u njegovoj posljednjoj fazi tijekom Habsburške Monarhije kao izraz oporbene borbe za što veću nacionalnu autonomiju i način prilagođavanja tradicijskih vrijednosti prevlasti modernističkoga poretka. Autor se u tom kontekstu osvrnuo i na paradoks unutarnjih lomova u pravaštvu, koji su primorali Matoša da odbaci neka od svojih prijašnjih gledišta o politici i pokuša izgraditi samostalan put u suradnji s mladom generacijom. Tako postaje jasnije kako je Matoš svojim kreativnim izrazom uspio privući brojne sljedbenike, među kojima je bio niz srednjoškolaca, akademičara i mladih književnika s političkim interesima. U tom je smislu, poznajući Matošev temperament i karakter kao i sve slojevitije odnose u stranačkoj areni, ukazano i na bliskosti prema naprednjačkoj ideologiji koja je u određenoj mjeri odgovarala njegovim estetskim mjerilima u odnosu prema suvremenosti i kulturi, ali ne i u sagledavanju nacionalnoga pitanja, koja se kod progresista očitovala u prihvaćanju koncepcije jugoslavenske državotvornosti na formuli narodnoga jedinstva i odustajanja od govora načela hrvatske političke nacije.

Podsjetio bih da je Krleža zapisao da „Matoš nema sreće jer nije prikazana pojava ovoga čovjeka u prilikama naše mizerije na prijelazu stoljeća”. Poklanjanjem posebne pozornosti političko-ideološkoj strani Matoševih istupa konačno su stečeni uvjeti za dobivanje zaokruženijega životopisa jednoga od glavnih imena hrvatske javne scene i vodećega predstavnika književne moder-

ne od početka XX. stoljeća do izbijanja Prvoga svjetskog rata. Drugim riječima, pokazano je da Matošu politika nije imala samo dekorativnu ulogu nego je u određenoj mjeri bila i podloga za kritičko propitivanje stanja u Hrvatskoj. Na taj je način autoru uspjelo argumentirano prikazati zašto je Matoš postao simbol podređene Hrvatske i zbog čega je tako dugo s pravom ostao zabilježen u kolektivnom sjećanju svojega naroda, koji se morao s toliko mnogo uložena napora i žrtava boriti za svoja kolektivna prava. Dodao bih i autorove britke riječi: „Možda nas Matoševi politički pogledi zanimaju i privlače baš zbog toga što i mi – poput naraštaja prije nas – znamo ili makar naslućujemo da je bar u nekim segmentima Matoš doista bio dalekovidniji od svojih suvremenika, i da mnoge njegove ocjene i prosudbe vrijede i danas, kad se susrećemo s jednako uskogrudnim prilikama i s jednako praznoglavim kvaziautoritetima, s jednakim sluganstvom i jednakim kompleksima manje vrijednosti, s jednakom spremnošću da trgujemo svime, pa i samima sobom i svojim identitetom?”

Stjepan Matković